

„PROŚBA O JAK NAJPRĘDSZĄ INTENCJI SWOICH KONKLUZJĘ”. ANALIZA MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH DOTYCZĄCYCH MAGNACKICH PERTRAKTACJI PRZEDŚLUBNYCH (PRZYKŁAD MAŁŻEŃSTWA TERESY BARBARY Z RADZIWIŁÓW Z JÓZEFEM SCIPIONEM DEL CAMPO)*

 <https://orcid.org/0000-0001-6386-8139>

Anna Penkała-Jastrzębska

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

ABSTRACT

“SUPPLICATION FOR THE QUICKEST POSSIBLE CONCLUSION.”
ANALYSIS OF SOURCE MATERIALS REGARDING MAGNATE
PRE-WEDDING NEGOTIATIONS (EXAMPLE OF THE MARRIAGE OF
TERESA BARBARA RADZIWIŁŁ WITH JÓZEF SCIPION DEL CAMPO)

The presented research is based on source materials regarding magnate pre-wedding negotiations. The handwritten notes were made on the occasion of the second marriage of Józef Scipion del Campo (died 1743), the Lithuanian court marshal, with Teresa Barbara née Radziwiłł (died 1780). The subject of the analysis are preserved documents revealing a number of legal and property-related problems that determined the process of the pre-wedding negotiations. Scipion del Campo sought to tie the knot with the wealthy daughter of Mikołaj Faustyn Radziwiłł, counting on tangible benefits that could be brought to him by the affinity with the influential family. The analysis of the unique source materials has made it possible to trace the negotiation process preceding the marriage, along with the identification of the most important problem points. The preserved documents prove that it was possible to change the final arrangements (dowry, annuity, some economical aspects). The analysis significantly enriches knowledge about the matrimonial policy implemented in the noble circles of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: prenuptial agreement, dowry, law, Radziwiłł family.

Słowa kluczowe: intercyza przedślubna, posag, prawo, Radziwiłłowie.

* Artykuł powstał w wyniku badań prowadzonych w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki pt. „Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich”, nr rej. 2015/19/B/HS3/01797.

Spisanie intercyzy przedślubnej, w której uwzględniano wszystkie najważniejsze postanowienia regulujące warunki zawarcia małżeństwa między przedstawicielami stanu szlacheckiego, było w Rzeczypospolitej nieodłącznym elementem przedmałżeńskich pertraktacji. Pośród osiemnastowiecznych dokumentów rękopiśmiennych zachowało się wiele tego rodzaju umów, regulujących kwestie posagu, wiana, dożywocia i innych wzajemnych zapisów o charakterze majątkowym¹. Choć same intercyzy przedślubne zawierają już wyłącznie uzgodnioną i zaakceptowaną przez obie strony wersję umowy, trudno oczekiwać, że ich sporządzenie nie było poprzedzone negocjacjami dotyczącymi treści kontraktu. Zgodnie z tradycją wstępne warunki małżeństwa ustalano za pośrednictwem dziewosłeba, który starał się o wyrażenie zgody na upragniony mariaż². Praktyka postępowania przedstawicieli rodzin magnackich i szlacheckich znacząco odbiegała jednak od tego wzorca. Kiedy bowiem przedmiotem umowy miały się stać daleko idące rozwiązania finansowe, a oczekiwania obu stron nie były w tym zakresie spójne, sprawy przybierały zupełnie inny obrót. Zachowana korespondencja dowodzi, z jaką skrupulatnością przygotowywano się do spisania ostatecznej wersji intercyzy, często bardzo długo negocjując satysfakcjonujący kompromis. Niestety, pośród samych umów i dokumentów rodowych bardzo rzadko można natrafić na ślad tego rodzaju przedślubnych negocjacji. Zazwyczaj bowiem zachowywano wyłącznie egzemplarz ostateczny, sygnowany przez umawiające się strony i obecnych przy spisaniu kontraktu świadków. Tym cenniejsze są zatem ulotne dokumenty, poświadczające skalę problemów i oczekiwań, jakie obie strony starały się przeforsować na etapie przedślubnych negocjacji.

Do takich unikatowych dokumentów należą odręczne notatki sporządzone przy okazji powtórnego ożenku Józefa Scipiona del Campo (zm. 1743), ówczesnego marszałka nadwornego litewskiego, z Teresą Barbarą z Radziwiłłów (zm. 1780). Józef był synem kasztelana smoleńskiego Jana Scipiona del Campo (zm. 1738) i Teresy z Józefowiczów Hlebickich. Scipionowie doczekali się jeszcze czwórki innych dzieci – synów Franciszka, Jędrzeja, Antoniego oraz córki Anny. Poza Józefem żadne

¹ Zob. J. Długosz, K. Stasiewicz, *Intercyza wiedeńska z 1667 r. Nieznany fakt z biografii Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, t. 32, z. 10, s. 159–163; I. Frużyńska, *Intercyzy i transakcje ślubne rodziny Lubomirskich z lat 1704–1772 w zbiorach Archiwum Państwowego w Rzeszowie*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2005, t. 15, s. 175–185; A. Penkała, „Panięskie ochędostwo”. *Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2016; K. Łopatecki, *Intercyza zawarta między Janem Klemensem Branickim a Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną jako przykład realizacji strategii rodzinnych magnaterii (1720 r.)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2016, nr 38/3, s. 31–54; M. Lubczyński, *Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle intercyz przedślubnych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730* [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 137–155; K. Sulej, *Mariaże magnackie w XVI–XVIII wieku na podstawie intercyz przedślubnych* [w:] *Spoleczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 3, red. A. Karpiński, Warszawa 2011, s. 63–96.

² W. Abraham, *Dziewosłęb. Studium z dziejów pierwotnego prawa małżeńskiego w Polsce*, Lwów 1922; idem, *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa w najnowszym ustawodawstwie kościelnym*, Lwów 1909. Szerzej o szlacheckich zaręczynach: J. Kuchta, *Staropolskie mowy weselne*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2005, Folia 28, Studia Historica IV, s. 37–49.

z dzieci nie dożyło jednak lat sprawnych³. Józef Scipion del Campo od 1720 roku pełnił urząd starosty lidzkiego, wkrótce został też starostą mukarowskim i borciańskim, a w 1739 roku awansował na marszałka nadwornego litewskiego⁴. Przystępując do pertraktacji z Radziwiłłówną, Scipion miał już za sobą wcześniejsze doświadczenie małżeńskie. Pierwszy związek zawarł on z Wereną z Firlejów (zm. 11 stycznia 1739), córką Anny z Lanckorońskich⁵ *primo voto* Firlejowej, *secundo voto* Kalinowskiej i kasztelana kamieńskiego Andrzeja Firleja z Dąbrownicy (zm. 1719). Intercyzę ślubną, regulującą warunki rzeczzonego małżeństwa między Scipionem i Firlejówną, spisano 18 października 1728 roku. Przywołanie najistotniejszych fragmentów tego dokumentu jest konieczne z uwagi na przyjęte wówczas rozwiązania, a także liczne odniesienia do tego aktu, które pojawiły się w przypadku negocjacji dotyczących drugiego małżeństwa Scipiona. Odpowiedzialność reprezentowania interesów panny i prowadzenia majątkowych pertraktacji wzięła na siebie – po raz wtóry już wówczas owdowiała – Anna z Lanckorońskich *primo voto* Firlejowa, *secundo voto* Kalinowska. Warunki intercyzy omawiano w trudnych okolicznościach – od śmierci drugiego męża Anny upłynęło niewiele czasu, co zresztą sama wdowa podkreślała, przystępując do spisywania umowy „w świeżych żalach z osierocenia swego”⁶. Rodzice Józefa – Jan Scipion del Campo i Teresa z Józefowiczów Hlebičkih – nie uczestniczyli w spisywaniu umowy. W treści przedślubnego kontraktu wyraźne zaznaczono jednak, że warunki dotyczące jego majątkowej strony były im doskonale znane, a oni sami obiecali „dla odległości miejsca i innych racji swoich [...] instancjonalnymi listami ofiarując się wszelkie tej transakcji [...], syna swego postanowienie *pro rato et grato* przyjąć”⁷. Choć zgodnie z prawem mężczyzna mógł samodzielnie decydować o ożenku, w praktyce przy domawianiu istotnych kwestii finansowych korzystano ze wsparcia i doświadczenia najbliższych członków rodziny⁸. Wyznaczając posag dla córki, Anna z Lanckorońskich *primo voto* Firlejowa, *secundo voto* Kalinowska zgodziła się „puścić w posesję” nowożeńcom część dóbr spod swojego dożywocia. Zapis obejmował kilka wsi leżących w ziemi mielnickiej w województwie podlaskim. Chorążyna halicka zastrzegła jednak, że taki układ ma obowiązywać do momentu, w którym Jakub (zm. 1730) – brat Wereny – przyjdzie „do kompetencji lat prawem opisanych”⁹. Dopiero wówczas Anna miała rozdyspo-

³ Zob. H. Pałkij, *Scipion (Scipion del Campo, Scipion) Józef h. własnego [w:] Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. XXVI, Warszawa–Kraków 1995, s. 81–83.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Anna z Lanckorońskich *primo voto* Firlejowa, *secundo voto* Kalinowska była córką kasztelana radomskiego Jana Kazimierza Lanckorońskiego i Jadwigi z Tarłów (zm. 1705), oprócz niej małżonkowie mieli jeszcze dwóch synów: Jana i Stanisława. Po śmierci Andrzeja Firleja Anna wyszła za mąż za chorążego halickiego Józefa Walentego Kalinowskiego. Zob. I.M. Dacka-Górzyńska, *O nieznanym dzieciach magnaterii polskiej w świetle parafialnych metryk zmarłych kościoła św. Krzyża w Warszawie z lat 1670–1801: wybrane przykłady*, „Przegląd Historyczny” 2011, t. 102, nr 3, s. 467.

⁶ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie) [dalej: LPAHW], fond 598, spr. 27, k. 1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Zob. M. Lubczyński, *op. cit.*, s. 137–155.

⁹ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 2.

nować cały majątek, dzieląc go proporcjonalnie między syna i córkę, „tak aby każdy z Ichmościów już był pewny porcji swojej”¹⁰. Należy jednak podkreślić, że na skutek przedwczesnej śmierci Jakuba do wspomnianego w dokumencie podziału dóbr nigdy nie doszło i ostatecznie to Werena odziedziczyła cały rodzinny majątek¹¹. W samej zaś intercyzie, oprócz wskazania posagu panny i skrupulatnego określenia wszelkich powinności, z których powinni byli wywiązać się jej najbliżsi krewni, precyzyjnie wskazano też zobowiązania Józefa Scipiona del Campo względem przyszłej małżonki. Starosta lidzki miał jej zapisać 100 000 złotych polskich na tych dobrach leżących w Wielkim Księstwie Litewskim, które szlachcic pozyskał wcześniej dzięki ojcowskiemu zapisowi. Małżonkowie zobowiązali się też wkrótce po ślubie spisać umowę dożywocia, a ewentualne pozyskane przez Scipiona królewskiej majątki miały zostać objęte *ius communicativum*¹². Wskazane w kontrakcie kwestie były kluczowe dla ułożenia późniejszych małżeńskich relacji majątkowych.

Werena z Firliejów Scipionowa zmarła w styczniu 1739 roku, po niespełna 11 latach małżeństwa¹³. Przez te lata małżonkowie doczekali się piątki dzieci (trzech dziewczynek i dwóch chłopców). Dwoje z nich – Teresa i Stanisław – zmarło już w wieku dziecięcym (pierworodny syn umarł jeszcze za życia Wereny, córka tuż po jej śmierci)¹⁴. Pozostałe córki po osiągnięciu lat sprawnych wstąpiły w związki małżeńskie. Anna (zm. 1795) została żoną starosty małopolskiego Konstantego Felicjana Szaniawskiego (zm. 1787), zaś Magdalena wyszła za kasztelana wiślickiego Rocha Michała Jabłonowskiego (zm. 1780)¹⁵. Jedyne dziecko Ignacy (zm. 1791), zostawszy starostą lidzkim i podstolim litewskim¹⁶, ożenił się z Marią z Wodzickich. Z nią doczekał się piątki dzieci.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Wobec przedwczesnej śmierci brata w 1730 r. to Werena została jedyną spadkobierczynią majątku Firliejów. Zob. H. Pałkij, op. cit., s. 81–83.

¹² Wyjednanie *ius communicativum* na starostwa bądź królewskiej oznaczało, że po śmierci dzierżawcy dóbr królewskich jego małżonka zachowywała prawo ich dalszego dzierżawienia. Zob. A. Penkała, „Panieńskie ochędóstwo”. *Kwestie posagowe...*, s. 111–112.

¹³ J. Kurkowski, *Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2006, nr 15/1–2, s. 96.

¹⁴ Wiele informacji genealogicznych dostarczają zapisy na nagrobku Scipionów w Szczuczynie: „Werena z Firliejów na Dąbrowicy Wiśniowej, Kamieńcu Podgórskim, Odrzykoniu, Korczyniu, Skalacie, Sobniowie, Firliejówce i Kosminie Scipionowa, lidzka, borciańska, mukarowska starościna [...] honorami w ojczyźnie imienia Firliejów herbu Lewart ostatnia jedynaczka [...] szacunek cnót w pamięci, najmilszym dzieciom: Ignacemu, Annie, Magdalenie, Teresie, krwi i fortuny dziedzictwo zostawia. Pierworodnego Stanisława przed sobą do Boga przesłała”. Zob. A. Naruszewicz, *Dyjarjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008, s. 359–360.

¹⁵ Por. *Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół*, cz. II, red. W.J. Kowalów, Biały Dunajec–Ostróg 2006, s. 24–26. W opracowaniu podano błędne informacje dotyczące dzieci Wereny z Firliejów i Józefa Scipiona del Campo. Wskazano, że dzieci była czwórka – pomijając najszybciej zmarłego Stanisława.

¹⁶ Z. Zielińska, *Scipion del Campo Jan h. własnego* [w:] PSB, t. XXVI, Warszawa–Kraków 1995, s. 77–78.

Okres wdowieństwa Józefa trwał krótko. Już w 1740 roku marszałek szykował się bowiem do powtórnego ożenku. Teresa Barbara Radziwiłłówna – wybranka Scipiona – była córką Barbary z Zawiszów i Mikołaja Faustyna Radziwiłła¹⁷ (zm. 1746), miecznika litewskiego, od 1729 roku wojewody nowogródzkiego¹⁸. Należy podkreślić, że zaaranżowanie takiego mariażu ułatwiał fakt, że Józef Scipion del Campo został wcześniej marszałkiem nadwornym litewskim i miał wysokie ambicje polityczne. Zdecydował się więc wysunąć swoją kandydaturę do ożenku z zamożną Radziwiłłówną. Złożona propozycja była jednak dość specyficzna, gdyż Scipion stanął w konkurencji, oczekując od Radziwiłłów niemal błyskawicznej deklaracji. Zastaniał się przy tym interesami politycznymi i niemożnością długiego pobytu w Wilnie. W kręgu radziwiłłowskim sprawę pospiesznego małżeństwa Scipiona z Teresą Barbarą przyjęto z nieukrywanym zaskoczeniem. Poruszona matka panny – Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa – w liście z 10 maja 1740 roku pisała: „JMP marszałek nadworny WXL odezwał się z konkurencją do córki naszej starszej [...], życzyłby prędkiej konkluzji, bo się zbiera do Dworu”¹⁹. Niespodziewane naciski Scipiona nie zniechęciły Radziwiłłów – postanowiono więc przystąpić do pertraktacji przedślubnych.

Analizując szeroki kontekst wskazanego małżeństwa, trzeba zaznaczyć, że Mikołaj Faustyn Radziwiłł nie dorównywał talentem politycznym innym przedstawicielom utytułowanej rodziny (jak choćby kuzynowi Michałowi Kazimierzowi „Rybeńce”)²⁰. Od 1729 roku trzymał jednak urząd wojewody nowogrodzkiego, przejęty po śmierci Jana Mikołaja Radziwiłła²¹. Sam Józef Scipion del Campo, jak już wcześniej podkreślono, był zaś człowiekiem politycznie przedsiębiorczym, aktywnie szukającym szans na wzmocnienie swojej pozycji. Jeszcze przed pozyskaniem urzędu marszałka nadwornego litewskiego (w 1739 r.) bezskutecznie zabiegał o kasztelanę trocką²². Dopiero pozyskanie marszałkostwa dało mu upragniony awans polityczny i pozycję pozwalającą na podjęcie rozmów z Radziwiłłami. Koligacja z córką Mikołaja Faustyna, nawiązana nieco ponad rok po śmierci pierwszej żony Scipiona, miała być krokiem na drodze do umocnienia jego pozycji w otoczeniu Augusta III²³.

¹⁷ Mikołaj Faustyn Radziwiłł (zm. 1746; berdyczowska linia radziwiłłowska) – trzeci syn Dominika Mikołaja (zm. 1697), żonaty z Barbarą z Zawiszów Radziwiłłową (córka Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego).

¹⁸ S. Górczyński et al., *Radziwiłłowie herbu Trąby*, Warszawa 1996, s. 24; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłłowie w epoce saskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica. Historia Nowożytna” 1989, nr 33, s. 38.

¹⁹ AGAD, AR IV, rkps 638, Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa do NN, Wilno, 10 V 1740 r., s. 65–66.

²⁰ Zob. J. Pietrzak, *Dziedzic królewskiej purpury. Słowo i obraz w propagandowych działaniach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” względem przejęcia dziedzictwa Sobieskich*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2016, nr 14/3, s. 104.

²¹ Zob. Z. Anusik, A. Stroynowski, op. cit., s. 38. Szerzej o meandrach kariery Mikołaja Faustyna Radziwiłła i Józefa Scipio del Campo zob. D. Burba, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių veikla Abiejų Tautų Respublikos Seimuose 1733–1736 metų politinio-karinio konflikto metu*, „Parliamentary Studies” 2006, nr 6, s. 14–18.

²² H. Palkij, op. cit., s. 81–83.

²³ W okresie walki elekcyjnej Scipion popierał Stanisława Leszczyńskiego. Władze Wettina uznał dopiero w 1736 r. Zob. ibidem, s. 81–83. Na uwagę zasługują jednak relacje Scipiona z Henrykiem Brühlem, który wydatnie popierał jego starania o pozyskanie urzędu kasztelana trockiego. Już po ślubie

Pertraktacje dotyczące zawarcia małżeństwa między Scypionem i Radziwiłłówną okazały się jednak dość problematyczne. Wszystko opierało się bowiem na złożonych sprawach majątkowych. Problemy z uzyskaniem porozumienia co do treści intercyzy ujawniają kompletne i – co warto podkreślić – niezwykle rzadkie materiały źródłowe. Szczęśliwie zachowały się bowiem notatki i uwagi obu stron, dotyczące istotnych punktów umowy, a także szczegółowy wykaz spraw, które usiłowano przeforsować przy okazji małżeństwa²⁴. Zestawienie tych postulatów daje unikatową możliwość prześledzenia procesu negocjacji przedślubnych, zwieńczonych spisaniem stosownej intercyzy. Wspomniane dokumenty są tym cenniejsze, że zawierają skrupulatne wyjaśnienia wszelkich kwestii spornych dotyczących kolejno każdego z punktów przyszłego kontraktu, i to zarówno w odniesieniu do prywatnych interesów, jak i kwestii prawnych. Niestety nie jest znana data spisania owych postulatów, ani w przypadku dokumentów reprezentujących interesy Scypiona, ani też wydanych przez stronę Radziwiłłowską. Nie można zatem ustalić, z jaką częstotliwością wymieniano wzajemne postulaty, zanim osiągnięto porozumienie w postaci spisanej intercyzy. Zachowana korespondencja każe jednak wnioskować, że proces ten zakończył się w przeciągu zaledwie paru dni.

Kilkukrotnie podkreślano, że sprawę szybko usiłował załatwić sam Scypion, który wprost informował Radziwiłłów, że długie negocjacje dotyczące małżeństwa mogą wstrzymać jego działania polityczne i negatywnie wpłynąć na wypełnianie powinności marszałka nadwornego litewskiego²⁵. Naciskał więc na prędką deklarację co do akceptacji bądź odrzucenia złożonej propozycji. W jego imieniu przyznawano nawet:

po milion razy ponawia JW Pan marszałek prośby swoje, aby przynajmniej z konkluzją zapustu intencyje swoje mógł zakończyć [...] przez prawdziwe uznanie swojej sytuacji, że życie jego całe tej zwłoki wytrzymać nie może [...] z niechybną konsekwencją, że takie zdrowie i życie nie tylko samemu byłoby niezdolne, ale i złączonej osobie niemiłe i uprzykrzone²⁶.

Scypion przekonywał też Radziwiłłów, że nie może sobie pozwolić na brak porozumienia co do treści małżeńskiego kontraktu, a tym samym nieuzasadnione przeciąganie sprawy ożenku, gdyż to negatywnie wpływa na jego karierę polityczną. Dowodził, że pełniąc urząd marszałka, musi mieć „przygotowanie przyzwoite do asystencji dworowi i prezentowania się na sejmie z honorem i przystojną stanowi i stopniowi swojemu aparencyją”, w związku z czym, gdyby „tę zwłokę na zdrowiu, fortunie i reputacji szkodował, tego by żadnym czasem, żadną aplikacją poścignąć i powetować

z Radziwiłłówną Scypion miał zapewniać Brühla o lojalności teścia i gotowości popierania Augusta III. Zob. E. Szklarska, *Radziwiłł Mikolaj Faustyn* [w:] PSB, t. XXX, Wrocław 1987, s. 361–363.

²⁴ Podobne punkty preliminarne spisywano w przypadku małżeństw z domami cudzoziemskimi, gdzie pertraktacje trwały często niezwykle długo. Tak stało się w przypadku planowanego małżeństwa Hieronima Floriana Radziwiłła (zm. 1760) i Marii Franciszki Doroty, księżniczki de Sulzbach (zm. 1794), córki Elżbiety Augusty Wittelsbach (zm. 1728), i Józefa Karola (zm. 1729), hrabiego Sulzbach (AGAD, AR XI, rkps 138, s. 46–53), a także w przypadku pertraktacji dotyczących małżeństwa Karola Stanisława Radziwiłła (zm. 1790) i Fryderyki Doroty (zm. 1798), córki Fryderyka Wilhelma de Brandenburg-Schwedt (AGAD, AR XI, rkps 174, s. 62). Żadne z tych małżeństw nie zostało ostatecznie zawarte.

²⁵ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 6.

²⁶ Ibidem, k. 3.

nie mógł²⁷. Odpowiadając na apele marszałka, Radziwiłłowie deklarowali chęć zakończenia sprawy mariażu, pouczając przy tym Scipiona, że negocjacje przedślubne wprawdzie powinny się koncentrować na wyznaczeniu daty ślubu, jednak liczba nakreślonych punktów spornych uniemożliwia błyskawiczne i jednocześnie racjonalne deklaracje w tym zakresie²⁸. W kontekście umawianego mariażu należy zwrócić też uwagę na fakt, że Radziwiłłowie niemal równoległe zaangażowali się w sprawę małżeństwa swego syna Uldaryka Krzysztofa (zm. 1770)²⁹, koniuszego litewskiego, który we wrześniu 1740 roku miał pojąć za żonę Zofię z Rejów (zm. 1748)³⁰, wdowę po kasztelanie wołyńskim Janie Pawle Peplowskim (zm. 1739)³¹. Działanie w tej sprawie także wymagało uwagi i jednoznacznych deklaracji. Sprawa pospiesznego małżeństwa dodatkowo absorbowała więc uwagę Radziwiłłów.

Zachowane materiały źródłowe dotyczące małżeństwa Scipiona i Teresy Barbary dowodzą, że przedmiotem negocjacji były liczne kwestie sporne, które konsekwentnie usiłowano rozwiązać. Problem stanowiła choćby zauważalna dysproporcja wieku między przyszłymi małżonkami. Pomimo pewnych obiekcji Radziwiłłów Scipion starał się przekuć ten fakt na swoją korzyść, jako niezaprzeczalny atut przedkładając dotychczasowe doświadczenie i osiągniętą już pozycję polityczną i majątkową. Przekonywał więc rodziców panny, że zgoda na ożenek z Teresą Barbarą ze starszym i doświadczonego mężczyzną przyniesie magnatce jedynie „pewność wszelkiego ukontentowania dobrego pożycia, utrzymanie i bezpieczeństwo tej fortuny, która jest wolna i uwolnienie za Boskim błogosławieństwem tej fortuny, która jest onerowana”³². Radziwiłłowie byli nawet gotowi przystać na to małżeństwo, jednak mieli wobec Scipiona wiele oczekiwań, przede wszystkim o charakterze majątkowym. Miały one załagodzić pewne niedogodności i zagwarantować korzystne dla nich ustalenia.

Chcąc wypracować jak najlepsze rozwiązania majątkowe dla Radziwiłłówny, rodzice panny nakłaniali marszałka do skopiowania części zapisów, które zostały wprowadzone do intercyzy przedślubnej spisanej przez niego z pierwszą małżonką³³. Scipion był jednak temu wyraźnie przeciwny. Podkreślał, że wcześniejsze ustalenia „nie zdadzą się mieć żadnej [...] relacji” względem umowy sporządzanej

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, k. 7.

²⁹ AGAD, AR IV, rkps 531, Mikołaj Faustyn Radziwiłł do NN, Zdzięcioł, 20 VI 1740 r., s. 13. Negocjacje w sprawie tego małżeństwa trwały od początku 1740 r., a Radziwiłłowie nie ustawali w staraniach, by uzyskać zgodę na przyspieszenie ceremonii. Zob. AGAD, AR IV, rkps 571, Uldaryk Krzysztof Radziwiłł do NN, Tajkury, 20 II 1740 r., s. 16; zachowana korespondencja wskazuje jednak, że sama Zofia z Rejów sugerowała odłożenie ceremonii o rok, na co Radziwiłłowie nie chcieli przystać. AGAD, AR IV, rkps 571, Uldaryk Krzysztof Radziwiłł do NN, Ołyka, 24 II 1740 r., s. 18–19.

³⁰ K. Niesiecki, *Peplowski herbu Gozdawa [w:] Herbarz Polski*, t. 7, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839–1845, s. 271.

³¹ Zawarcie ślubu 1 IX 1740 r. potwierdzał sam Uldaryk Krzysztof. AGAD, AR IV, rkps 571, Uldaryk Krzysztof Radziwiłł do Michała Kazimierza Radziwiłła, z Krupiego, 2 IX 1740 r., s. 48.

³² LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 3.

³³ Ibidem, k. 5.

z Radziwiłłami³⁴. Zastłaniał się także niemożnością odszukania wcześniejszej intercyzy, jako zagubionej między wieloma innymi, prywatnymi dokumentami majątkowymi. Radziwiłłów interesowały przede wszystkim zapisy względem posagu pierwszej żony Scipiona. Wynikało to z faktu, że – jak wskazano wyżej – Firlejówna była dziedziczką sporego majątku ziemskiego, częściowo zapisanego jej właśnie w formie posagu. Domagali się okazania dokumentu, by zyskać potwierdzenie, które z dóbr ziemskich zostały uwzględnione w kontrakcie ślubnym, i ustalić tym samym, jakie prawa do poszczególnych majątków ziemskich miał sam Scipion³⁵.

Niechęć do okazania dokumentu, a co za tym idzie – powielenia określonych w nim rozwiązań, wynikała z kilku kwestii. Do spraw szczególnie problematycznych należały wzajemne zabezpieczenia finansowe. Zachowane dokumenty wskazują, jak trudne negocjacje toczono zwłaszcza o gwarancję zapisu umowy dożywocia. Deklarację spisania takiej umowy Radziwiłłowie chcieli wprowadzić do kontraktu przedślubnego. Marszałek nie był jednak zwolennikiem tego pomysłu, gdyż – jak sam podkreślał – szanse na uzyskanie przez niego jakichkolwiek korzyści płynących z takiej gwarancji wydawały się dość małe. Scipion jednoznacznie wyraził swe obiekcje względem rzeczonyj umowy, polecając przedłożyć Radziwiłłom, iż w jego ocenie „wzajemnego dożywocia wszystek awantaż jest dla tej strony, która ledwie ma połowę lat JWJM Pana Marszałka, drugi awantaż komunikacja prawa na królewsczyzny”³⁶. Choć w Rzeczypospolitej rzeczywiście przyszli małżonkowie zazwyczaj poprzysięgali sobie spisać taką umowę, to zwykle różnica wieku między nimi pozwalała z równą nadzieją spoglądać na potencjalne korzyści płynące z takiego porozumienia³⁷. Sam Scipion, żeniąc się po raz pierwszy, także zgodził się na tego rodzaju rozwiązanie³⁸. Umowa gwarantowała bowiem, że ten z małżonków, który dłużej pozostanie przy życiu, będzie miał prawo do użytkowania całości dóbr objętych umową aż do swojej śmierci. Spisanie umowy dożywocia służyło więc zabezpieczeniu praw współmałżonka i dawało mu pierwszeństwo do użytkowania dóbr objętych umową przed wszelkimi spadkobiercami zmarłego męża lub żony, jeśli kwestii tych nie regulowały osobne dokumenty³⁹.

Potencjalne korzyści były więc oczywiste, lecz starzejący się Scipion patrzył na sprawę powtórnego spisywania umowy dożywocia już bez wcześniejszego

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, k. 7.

³⁶ Ibidem, k. 3.

³⁷ Pośród zachowanych materiałów źródłowych można wskazać przypadki, w których małżonkowie decydowali się na zawarcie umowy dożywocia nawet przy zauważalnej różnicy wieku między nimi. Sprawa wydawała się oczywista wobec istotnych zagrożeń dla zdrowia związanych z przebiegiem ciąży i porodem, epidemiami, powikłaniami chorobowymi. Zob. C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 272–282, 404–405; I. Gieysztorowa, *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych* [w:] *Spoleczeństwo staropolskie. Studia i szkice*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa 1979, s. 169.

³⁸ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 1.

³⁹ Szerzej o prawnym aspekcie umów dożywocia: U. Kicińska, *Umowa dożywocia jako przykład regulacji majątkowej małżonków w dawnej Polsce*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2013 (2014), t. 5, s. 267.

entuzjazmu. Co więcej, z pierwszego małżeństwa miał już przecież syna – Ignacego. Musiał więc rozważać kwestię zapewnienia mu praw do przejęcia majątku. Spisanie umowy dożywocia z kolejną małżonką sprawiłoby zaś, że majątek objęty umową pozostawałby w jej rękach, i to najpewniej przez wiele lat. Chcąc odwieść Radziwiłłów od dalszych nacisków na spisanie umowy dożywocia, próbował udowodniać swą uczciwość i szczerotę zamiarów względem panny oraz przekonywał, że celem małżeństwa nie jest wyłącznie osiągnięcie satysfakcji finansowej, ale przede wszystkim „ukontentowanie dobrego pożycia, utrzymanie i bezpieczeństwo tej fortuny”⁴⁰. Kurtuazyjne wybiegi Scipiona nie mogły jednak zadowolić Mikołaja Faustyna Radziwiłła, dla którego priorytetem było takie poprowadzenie negocjacji przedślubnych, aby zapewnić córce możliwie najlepszą sytuację finansową i zabezpieczenie jej praw majątkowych. Wątpliwości marszałka jednoznacznie ucinano, responsując: „nikt wiedzieć wyroków boskich nie może, kto kogo przeżyje”⁴¹. Ostatecznie, pomimo wyraźnej niechęci, Scipion zdecydował się przystać na spisanie umowy dożywocia.

Interesujące jest również to, że Radziwiłłowie zażyczyli sobie, aby przed ślubem Scipion przedłożył im dokładny wykaz wszystkich swoich majątków ziemskich wraz z wskazaniem ich stanu prawnego. Żądanie, by jedna ze stron udowodniała drugiej swój stan posiadania, było warunkiem specyficznym, właściwie niespotykanym wśród innych małżeńskich dokumentów majątkowych. Nie dziwi zatem, że Radziwiłłowskie zapędy wyraźnie oburzyły Scipiona. W przedłożonym dokumencie wprawdzie wyjawiał on wszystkie swoje majątki ziemskie, jednak wykaz ten poprzedzony został osobliwym komentarzem: „kwestia o fortunę lubo jest z krzywdą JW JM Pana Marszałka, o którego substancji znacznej, czystej, żadnym długom, żadnym inwolucjom nie podległej, nikt dotąd nie wątpił”⁴². Sporządzony wykaz obejmował majątki zarówno na Litwie, jak i w Koronie, w tym liczne dobra dziedziczne w powiecie lidzkim, kilka majątków w powiecie wołkowyskim, a także pojedyncze dobra w województwach wileńskim, trockim, dobra zadnieprzańskie (białoruskie) i podgórskie (w Koronie), a także dobra nabyte na Podolu, Podlasiu i Lubelszczyźnie. Żądania Radziwiłłów wynikały z dwóch przyczyn. Jako sprawę nadrzędną traktowali oni ustalenie zakresu praw majątkowych Scipiona, w tym kwestii praw do majątków po zmarłej żonie. Podawano też w wątpliwość stopień obciążenia majątków ziemskich, gdyż jak wnioskowano, „pierwsze zamęście niepodobna, aby na fortunę JW JMP Marszałka jakowego nie wniosło obowiązku”⁴³. Druga kwestia dotyczyła praw majątkowych matki Scipiona – Teresy z Hlebickich. Od momentu śmierci Jana Scipiona del Campo w 1738 roku jako wdowa zachowała ona bowiem w swym posiadaniu dobra objęte umową dożywocia. Radziwiłłowie chcieli ustalić, jaka część majątku została odziedziczona przez Scipiona po ojcu, a jaka nadal zostaje w dożywotniej dyspozycji jego matki.

⁴⁰ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 3.

⁴¹ Ibidem, k. 7v.

⁴² Ibidem, k. 5v.

⁴³ Ibidem, k. 7.

Osobną sprawę stanowiła oprawa posagu⁴⁴. Radziwiłłowie chcieli bowiem nakłonić Scipiona, by ten zagwarantował Barbarze stosowne zapisy w tym zakresie. Problem polegał jednak na tym, że – w przeciwieństwie do większości zapisów posagowych – formą uposażenia panny nie były gotowe pieniądze, lecz wskazany przez Radziwiłłów majątek ziemski⁴⁵. Scipion przekonywał więc, że stosowną oprawę sporządza się tylko wówczas, gdy posąg zostaje przekazany w gotowiznie. Ideą oprawy było bowiem zagwarantowanie bezpieczeństwa zapisanej sumy. Dokonywanie oprawy na innym majątku ziemskim takiego posagu, który sam stanowił majątek ziemski, Scipion uważał za zbędne. Argumentował on, że ani prawnie, ani zwyczajowo takie zapisy nie są wymagane. Zdaje się jednak, że Radziwiłłowie nalegali na spełnienie tego warunku, bo ostatecznie Scipion był nawet gotów przystać na spisanie negowanej wcześniej umowy dożywocia, byle tylko zamknąć dyskusję na temat oprawy. Podkreślał, że w wypadku jego śmierci to umowa dożywocia zagwarantuje małżonce należne jej prawa majątkowe. Negocjacje w tym względzie są szczególnie interesujące w badaniach nad specyfiką uposażenia panien w dawnej Rzeczypospolitej. Zachowane dokumenty wskazują bowiem, że decydujące okazały się tutaj prywatne interesy Radziwiłłowskie. Na obiekcje Scipiona co do zapisania reformacji posagu⁴⁶ Teresy Barbary odpowiedziano poprzez przywołanie przykładów licznych sporów o wypłaty posagu, prowadzonych przez przedstawicieli magnaterii i szlachty⁴⁷. Argumentowano, że wypłaty posagów przekazywanych w gotowych pieniądzach często wcale nie są realizowane przez stronę do tego zobowiązaną. Otrzymanie posagu w postaci majątku ziemskiego szybko zaś przynosi zauważalne profity. Odmowa reformacji posagu w proponowanej formie może więc skutkować jego zamianą na pieniądze. Radziwiłłowie jednoznacznie dali też do zrozumienia Scipionowi, że w wypadku konieczności zamiany zapisów z dóbr ziemskich na gotowiznę nie będą oni się szczególnie spieszyli z wypłatą należności⁴⁸.

Trudności w osiągnięciu kompromisu w sprawie treści intercyzy dotyczyły również innych zapisów majątkowych, do których Radziwiłłowie usiłowali nakłonić Scipiona. Chodziło przede wszystkim o dodatkowe zapisy na rzecz panny. Marszałek uznawał takie rozwiązanie za zbyt obciążające finansowo i podjął działania na rzecz pewnej modyfikacji formy zobowiązań finansowych wobec przyszłej małżonki. Zaproponował Radziwiłłom, aby ci przystali na uchylenie punktu o zapisaniu pannie

⁴⁴ Szerzej o zasadach oprawy posagu, czyli zapisania go na dziedzicznych dobrach ziemskich należących do poślubionej jej małżonki, zob. A. Penkała, „Panięskie ochędóstwo”. *Kwestie posagowe...*, s. 235–226. Warunki dotyczące zapisu odpowiedniej oprawy określały Statuty Litewskie. Zob. T. Zielińska, *Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w WKL w XVIII stuleciu*, „Kwartalnik Historyczny” 1989, t. 96, nr 1/2, s. 102.

⁴⁵ Zob. A. Penkała, „Panięskie ochędóstwo”. *Kwestie posagowe...*, s. 210–212.

⁴⁶ Chodziło o oprawę posagu (łac. *reformatio*). Była to forma zabezpieczenia sumy posagowej. W umowie przedślubnej precyzyjnie określano dobra, na jakich posąg miał zostać zabezpieczony, czyli oprawiony. Zob. A. Penkała, „Panięskie ochędóstwo”. *Kwestie posagowe...*, s. 53–54.

⁴⁷ Szerzej o problemach w tym zakresie: A. Penkała, *Przeciw prawu, tradycji i obyczajowi. Sprawy procesowe szlacheckich małżeństw w księgach sądów grodzkich z terenu województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2017, s. 80–105.

⁴⁸ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 7.

określonej sumy prostym długiem w zamian za „łatwość swoją w przypuszczeniu do wspólnych wlewków i braniu ich na obiedwie osoby, przy deportacji długów z dóbr JWJM Panny Miecznikówny, jeśliby się do tego [...] sposoby z intraty tychże dóbr znaleźć mogły”⁴⁹. Takie rozwiązanie mogło dawać nadzieję, że pomimo oczywistej konieczności wydatkowania określonych sum, w przyszłości będzie można liczyć choćby na intraty z dóbr określonych umową. Przekonując Radziwiłłów do wyrażenia zgody na wspólne zapisy wlewkowe dla przyszłych małżonków⁵⁰, Scypion starał się wykazać długofalowe korzyści z takiego postępowania. Przekonywał przede wszystkim, że porozumienie w tej kwestii „znosi potrzebę i przyczynę alienacji jakiegokolwiek dziedzictwa, bo lepiej choć powoli z procentów spłacać, niż fortunę niepoważnym sposobem alienować”⁵¹. Taka argumentacja nie znalazła jednak akceptacji po stronie Radziwiłłowskiej. Oczekiwania były jednoznaczne i nie zamierzano ustąpić. W dokumencie przedłożonym Scypionowi podano: „kto słyszał, aby dama wdowcowi zapisywała [...], wniesiony zwyczaj, że wdowiec damie zapisać powinien, bo co to za potrzeba nagli do takowego zamęścia i subiekcji małżeńskiej, aby bez zapisu JWJM panna [...] była”⁵².

Osobne ustalenia dotyczyły ograniczeń, jakie sami Radziwiłłowie chcieli nałożyć na Teresę Barbarę w zakresie możliwości dysponowania dobrami litewskimi. Już na etapie przedślubnych pertraktacji porozumiano się więc, że Mikołaj Faustyn jest zeterminowany, aby wprowadzić do kontraktu zapis, zgodnie z którym się „odbiera samej JM Pannie Miecznikównie wolną dyspozycję dóbr własnych na Litwie”⁵³. Choć, jak zapisano w dokumentach poprzedzających spisanie interczy przedślubnej, „nie przeczy temu Jm Pan Marszałek”⁵⁴, sprawa nie była tak oczywista. Jak podkreślała Ewa Dubas-Urwanowicz, III Statut Litewski korzystnie regulował prawa kobiet, które mogły samodzielnie administrować swoim majątkiem, nie zdając się w tej kwestii na dyspozycje małżonka⁵⁵. W tym wypadku Radziwiłłowie chcieli jednak zabezpieczyć się na wypadek *nec eventuale etiam in casu sterilitatis*, a więc braku potomków

⁴⁹ Ibidem, k. 3.

⁵⁰ Zapisy wlewkowe dotyczyły zobowiązań, które mogły podlegać dalszemu przekazywaniu, przenoszeniu praw na inne osoby. Zob. I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. I: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004, s. 82–83.

⁵¹ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 3. Chęć takiego załatwienia sprawy wynikała z licznych problemów związanych z alienacją dóbr, gdyż dążenia do egzekwowania prawa mogły ciągnąć się przez wiele lat. Sam Scypion wspominał, że ma jeszcze niezłatwione sprawy *de alienatis bonis* angażujące już czwarte pokolenie. Ibidem. Szerzej o prawie alienacji dóbr: M. Mikuła, *Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2010, t. 3, s. 131–143; *Historia państwa i prawa polskiego*, red. J. Bardach, t. I, Warszawa 1965, s. 503; Z. Rymaszcwski, *Zastaw w świetle praktyki sądów małopolskich w XV wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1962, nr 26, s. 119.

⁵² LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 7v.

⁵³ Ibidem, k. 3v.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Zob. E. Dubas-Urwanowicz, *O prawie w świecie kobiet-szlachcianek w Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku* [w:] *Kobieta i mężczyzna, jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2015, s. 63. Szczegółowo prawa kobiet w tym zakresie analizowała też T. Zielińska, *Rozważania nad kwestią wyposażenia...*, s. 93–109.

zrodzonych w planowanym małżeństwie. Jednocześnie przekonywali Scipiona, że taki zapis nie jest wymierzony jedynie w jego osobę, „bo wiele takowych kontraktów znajdzie się, które temi obwarowane kondycjami”⁵⁶. Scipion wprawdzie przystał na owe obostrzenia, ale kilkakrotnie podkreślał swoje nieukontentowanie takim obrotem sprawy. Proponowane przez Radziwiłłów rozwiązanie oznaczało bowiem, że „do wszelkich wzajemnych zapisów, awantazów i łask JOJM Panny miecznikówny temuż JWJM Panu marszałkowi zagrodzona droga”⁵⁷. Wiadome więc było, że pełną kontrolę nad dobrami litewskimi zachowają Radziwiłłowie.

Kwestię sporną stanowiła też wyprawa Radziwiłłówny, a w zasadzie rekompensata finansowa, jakiej oczekiwano od marszałka. Scipion przekonywał, że wyprawa w srebrze i klejnotach stanowić będzie wyłączną własność Teresy Barbary i „mobilieria” te pozostaną w jej wyłącznym użytkowaniu⁵⁸. Nie uznawał zatem za zasadne sporządzać żadnych dodatkowych zapisów finansowych, mających odpowiadać swą wysokością wartości owej wyprawy, ale Radziwiłłowie mieli bardzo konkretne oczekiwania w tym względzie. „Na wzięte mobilia w srebrze i klejnotach zawsze bywa i być powinna rekompensata”, zapisano w wykazie punktów spornych⁵⁹. Argumentowano, że wprawdzie to Teresa Barbara otrzyma wskazane mobilia, jednak „to wszystko wraz z osobą JWJM Panny Miecznikówny idzie pod władze męża”⁶⁰. Obawiano się, że w razie konieczności opłacenia nieprzewidzianych wydatków Scipion może wykorzystać w tym celu hojną wyprawę żony. Zapisanie rekompensaty za wskazane mobilia miało być gwarantem ich zabezpieczenia. Trzeba tu zaznaczyć, że oczekiwanie zapisania rekompensaty za panięską wyprawę wykraczało poza praktykę stosowaną w Rzeczypospolitej⁶¹. Zazwyczaj mobilia otrzymane przez pannę z domu rodzinnego traktowano jako jej własne, sporadycznie dokładając do

⁵⁶ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 8. Nieco szerzej o problematyce szczególnych zapisów majątkowych chroniących interesy jednego lub obojga małżonków na wypadek bezdzietności zob. A. Penkała, „Panięskie ochędóstwo”. *Kwestie posagowe...*, s. 126, 149.

⁵⁷ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 4.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, k. 8.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Szerzej o zasadach wyznaczania wypraw ślubnych dla szlacheckich córek: D. Makiłła, *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2008, s. 197; A. Winiarz, *Polskie prawo majątkowo-małżeńskie w wiekach średnich*, Kraków 1898; W. Spasowicz, *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego* [w:] idem, *Pisma*, t. IV, Petersburg 1892, s. 4–49; B. Popiołek, *Manelek dwie i perel sznurów cztery. O szlacheckich inwentarzach posagowych i pośmiertnych z XVIII wieku*, „Annales Academie Pedagogicae Cracoviensis. Studia Historica IV” 2005, vol. 28, s. 168; A. Szymczakowa, *Wyprawy szlachcianek sieradzkich w XV wieku* [w:] *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 139–147; K. Turska, *Wyprawy ślubne dwóch Jagiellonek: Jadwigi (1745) i Katarzyny (1562)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, t. XL, nr 1, s. 5–32; J. Wijaczka, *Spis wyprawy ślubnej kasztelanki poznańskiej Anny Mycielskiej z 1744 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2011, t. LIX, nr 2, s. 225–234; A. Brzeska, *Inwentarze wypraw ślubnych kobiet z rodu Jagiellonów jako źródło do poznania wyposażenia wewnątrz dworskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2008, t. LVI, nr 1, s. 3–18; M. Koczerska, *Wyprawa szlachcianki polskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1977, t. XXV, nr 3, s. 375–388.

interczy przedślubnej dodatkowe zapisy odpowiadające wartości owej wyprawy. Nie ma zatem podstaw, by mówić o praktyce czy zwyczaju w tym zakresie. Żądania Radziwiłłów wykraczały zatem poza powszechnie przyjęty kanon zapisów przedślubnych. Oczekiwali oni bowiem, że każdy rodzaj zapisu uczyniony z ich strony znajdzie bezpośrednie odzwierciedlenie w deklaracjach ze strony Scipiona.

Zachowany materiał źródłowy pozwala też wykazać te kwestie, które szybko uznano za niebudzące kontrowersji. Do tego rodzaju spraw zaliczała się deklaracja wyjednania przez Scipiona na rzecz Teresy Barbary *ius communicativum* na przyznane mu królewskiej dzierżawy⁶². Gwarancje podjęcia starań o wyjednanie *ius communicativum* na królewskiej dzierżawy i starostwa, stanowiły dość powszechny element szlacheckich kontraktów małżeńskich. Realizacja tego zapisu nabierała znaczenia w wypadku wdowieństwa, ponieważ po śmierci dzierżawcy dóbr królewskich jego małżonka zachowywała prawo do ich dalszej dzierżawy. Sprawa ta, również w wypadku małżeństwa Scipiona i Radziwiłłówny, nie budziła wątpliwości. Sam marszałek przyznał nawet, że starałby się zabezpieczyć interesy przyszłej małżonki w tym zakresie, „choćby tego i w punktach nie znajdowało”⁶³.

Problemem okazało się natomiast osiągnięcie porozumienia w kwestii dyspozycji prowentami, jakie miano osiągać z części dóbr ujętych w umowie przedślubnej. Scipion chciał je czerpać wspólnie z małżonką. Oczekiwania Radziwiłłów były jednak inne. Zakładali oni, że całość prowentów pochodzących z majątku sartawickiego znajdzie się w wyłącznej dyspozycji Teresy Barbary. Zapis ten miał stanowić formę zabezpieczenia indywidualnych interesów majątkowych Radziwiłłówny. Jak podano w akcie wyjaśniającym takie stanowisko, bez podobnych zabezpieczeń o charakterze majątkowym „żona mężowi na najmniejszą bagatelę o pieniądze przykrzy się”⁶⁴.

Ostatecznie, pomimo licznych perturbacji, małżeństwo między Józefem Scipionem del Campo a Teresą Barbarą z Radziwiłłów zostało zawarte 14 maja 1740 roku w Wilnie, a więc zaledwie kilka dni od momentu złożenia oferty przez marszałka. Można się zastanawiać, dlaczego Radziwiłłowie zgodzili się na przeprowadzenie całej sprawy w takim pośpiechu. Powody przyjęcia błyskawicznej i zaskakującej propozycji marszałka wyjaśnia zachowana korespondencja. W listach Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa obszernie tłumaczyła motywy takiego działania. Ujawniła wówczas, że postanowiono przystąpić do pertraktacji przedślubnych, „zważywszy, że wieku terażniejszego i bogate panięta więcej upatrują fortuny aniżeli urodzenia i cnót”⁶⁵. Korespondencja Barbary ujawnia też dodatkowy aspekt pospiesznych negocjacji przedślubnych. Magnatka przyznawała, że już wcześniej rozeznawano się w innych kandydaturach, jednak „nie mając się tu w Litwie spodziewać porządniejszej partycji, determinowaliśmy się zezwolić na ten mariaż”⁶⁶. Jako przeważają-

⁶² Wyjednanie *ius communicativum* na starostwa bądź królewskiej dzierżawy oznaczało, że po śmierci dzierżawcy dóbr królewskich jego małżonka zachowywała prawo ich dalszego dzierżawienia. Zob. A. Penkała, „Panięskie ochędóstwo”. *Kwestie posagowe...*, s. 111–112.

⁶³ LPAHW, fond 598, spr. 27, k. 5v.

⁶⁴ Ibidem, k. 8v.

⁶⁵ AGAD, AR IV, rkps 638, Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa do NN, Wilno, 10 V 1740 r., s. 65–66.

⁶⁶ Ibidem.

cy argument Radziwiłowie przyjęli też zapewnienie Scipiona, który „poprzysiągł zabierać obowiązek usług dla całego JO Domu”⁶⁷. Magnatka potwierdziła jednocześnie, że marszałek naciska na jednoznaczną odpowiedź i szybką finalizację małżeństwa z uwagi na swoje obowiązki polityczne.

Pośród analizowanych dokumentów okołomałżeńskich brak niestety ostatecznej intercyzy pary. Szczęśliwie, cenne informacje dotyczące ostatecznych zapisów wprowadzonych do tego dokumentu przynosi jednak zachowana korespondencja. Szeroko o powziętych ustaleniach majątkowych informował chociażby brat Teresy Barbary – Uldaryk Krzysztof Radziwiłł. Magnat spotkał się z siostrą w Zdzięciole tuż przed wyjazdem nowożeńców do Słonima. W przesłanym liście potwierdzał: „JMc Pan Marszałek nadworny zapisał siostrze mojej dwakroć sto tysięcy”⁶⁸. Scipion musiał więc złagodzić swe stanowisko, wypełniając ostatecznie oczekiwania Radziwiłłów, ale sukces negocjacji przedślubnych nie był jednostronny. Zgodnie z zachowaną relacją ostatecznie Radziwiłłowie wypłacili część posagu gotowizną (60 000 złotych), resztę zaś stanowiły zapisy dóbr ziemskich (części Berdyczewa) uzupełnione o „konsens do okupna klucza jednego od Hłuska”⁶⁹. Uldaryk Krzysztof wspominał jednak, że zapis Berdyczewa będzie mógł nastąpić dopiero wówczas, gdy Radziwiłłowie sądownie uzyskają do niego prawa, co okazało się niezwykle problematyczne⁷⁰.

Zawarcie małżeństwa listownie potwierdzał też ojciec magnatki Mikołaj Faustyn Radziwiłł, pisząc: „niespodzianej konkurencji JW JMCi Pana Marszałka Nadwornego WXLit. statecznej do córki naszej Teresy aplikacji przedsięwzięta intencja”⁷¹. Wyrażał też nadzieję, że Scipion del Campo będzie współpracował z Radziwiłłami w sprawach publicznych i prywatnych⁷². Wkrótce po ślubie także sam Scipion zadbał o wysłanie grzecznościowego listu do bliskiej krewnej swej małżonki – kanclerzyny wielkiej litewskiej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej (zm. 1746)⁷³. Potwierdzał w nim zawarcie związku z Teresą Barbarą, prosząc jednocześnie wpływową magnatkę o protekcję dla swych dalszych działań przez wzgląd na dopiero co nawiązane koligacje⁷⁴. Listy w podobnym tonie Scipion skierował też do innych przedstawicieli Radziwiłłów białskich, zapewniając o swej niezmiennej lojalności

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ AGAD, AR IV, rkps 571, Uldaryk Krzysztof Radziwiłł do NN, Zdzięcioł, 29 V 1740 r., s. 30–32.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Konflikt o dobra Berdyczew prowadzony przez Radziwiłłów trwał wiele lat. Do tej kwestii odwoływano się jeszcze w 1768 r., wspominając, że zostały one „zapalczywością wojny, J.O. Ks. J. Radziwiłłowej, wojewodziny nowogrodzkiej, wieloletniego wieku w [w]dowinym stanie będącej, do intryg żądnych nie mieszającej się damy, [...] zrujnowane”. Cyt. za: *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupowicz, Warszawa 2019, s. 231.

⁷¹ AGAD, AR IV, rkps 531, Mikołaj Faustyn Radziwiłł do NN, Wilno, 15 V 1740 r., s. 6.

⁷² Założenie to w pewnym stopniu się sprawdziło. Jak wnioskowali Z. Anusik i A. Stroynowski, taka polityka matrymonialna przyniosła Radziwiłłom lojalnego sojusznika stosunkowo niewielkim kosztem. Zob. Z. Anusik, A. Stroynowski, op. cit., s. 54–55.

⁷³ Teresa Barbara przebywała wcześniej na dworze w Białej i miała bliskie kontakty z Anną Katarzyną i jej dziećmi. Panna opuściła dwór w Białej w VII 1739 r. Zob. AGAD, AR IV, rkps 638, Barbara z Zawiszów Radziwiłłowa do Michała Kazimierza Radziwiłła, [b.m.], 25 VII 1739 r., s. 33–34.

⁷⁴ AGAD, AR V, rkps 14132, Józef Scipion del Campo do Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej, Werenów, 20 V 1740 r., s. 40.

i nadziei na współdziałanie z domem „Wielkiego Imienia”⁷⁵. Działanie marszałka jest tym bardziej znamienne, że sama Anna Katarzyna miała w tamtym czasie dość chłodne relacje z Mikołajem Faustynem i Barbarą z Zawiszów Radziwiłłową. Szczególnie napięte były jej kontakty z Barbarą, o której sama kanclerzyna pisała jako o „zgubicielce domu naszego, księżnie wojewodzinie nowogrodzkiej, która jak sama dom nasz zatraciła, tak jeszcze nie może cierpieć, że ja żyję i prowadzę szczęśliwie z łaski Bożej interesa domu, bo chciałaby mię prędko do grobu wprowadzić”⁷⁶. Nie zważając na rodzinne zatargi, Scipion chciał się przypodobać możnej koligatce, licząc zwłaszcza na dobre relacje z jej wpływowym synem Mikołajem Kazimierzem (zm. 1762). Kilkanaście dni po ślubie kurtuazyjny, podyktowany „naturalną obligacją” list w sprawie zamążpójścia córki wysłał zresztą do kanclerzyny sam Mikołaj Faustyn Radziwiłł⁷⁷.

Zdaje się, że pomimo dużej różnicy wieku relacje między Józefem a Teresą Barbarą były dobre⁷⁸. W prywatnej korespondencji Scipion często wspominał o żonie, nazywając ją swoją „Teresieńką”⁷⁹. Małżonkowie doczekali się tylko jednego syna – Ksawerego Mikołaja, urodzonego rok po ślubie (1741). Narodziny potomka niezmiernie ucieszyły marszałka, który w prywatnej korespondencji pisał o fakcie „szczęśliwego rozwiązania żony mojej, która dnia 11 praesentis mnie syna [...] pomyślniejszym nad opisanie o słabości swojej powiła sukcesem. Po odłożonych na dalszy czas ceremoniach, tegoż dnia wodą ochrzczony wziął imiona Ksawery Mikołaj”⁸⁰. Już niezwłoczne ochrzczenie dziecka pozwala domniemywać, że jego kondycja zdrowotna nie była najlepsza. Zresztą wspomniany chłopiec zmarł w wieku dziecięcym (przed 1743 r.)⁸¹.

Związek Scipiona i Radziwiłłówny trwał zaledwie trzy lata – wspólne życie przetrwała śmierć marszałka w 1743 roku. 28 maja 1743 roku schorowany Scipion spisał testament, w którym uwzględnił także młodą małżonkę⁸². Dziękował jej za lata małżeństwa oraz „wszystkie dowody miłości i przychylności małżeńskiej”⁸³. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami potwierdził jej prawo do majątków objętych umową dożywocia. Teresa Barbara z Radziwiłłów po śmierci Józefa Scipiona wyszła

⁷⁵ AGAD, AR V, rkps 14132, Józef Scipion del Campo do Michała Kazimierza Radziwiłła, Wilno, 15 V 1740 r., s. 41.

⁷⁶ AGAD, AR IV, rkps 628, Anna z Sanguszków Radziwiłłowa do Michała Kazimierza Radziwiłła, Biała, 8 IV 1740 r., s. 16–17.

⁷⁷ AGAD, AR IV, rkps 531, Mikołaj Faustyn Radziwiłł do Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej, Wilno, 26 V 1740 r., s. 7.

⁷⁸ Na uwagę zasługują też wspólne przedsięwzięcia małżonków, w tym działalność fundacyjna. Zob. A. Paliušytė, *Juozapo Scipiono architektūros užsakymai Serokomlioje*, „Menotyra” 2007, nr 14/2, s. 48.

⁷⁹ AGAD, AR V, rkps 14132, Józef Scipion del Campo do Michała Kazimierza Radziwiłła, Sukurcz, 12 VII 1742 r., s. 14.

⁸⁰ Ibidem, Józef Scipion del Campo do Michała Kazimierza Radziwiłła, Warszawa, 16 II 1741 r., s. 34.

⁸¹ H. Pałkij, op. cit., s. 81–83.

⁸² LPAHW, fond 598, opis 1, spr. 30, k. 7–9v.

⁸³ Ibidem, k. 7.

powtórnie za mąż. W 1745 roku jej drugim mężem został Antoni Michał Pac⁸⁴, pisarz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nie najlepiej układały się jednak stosunki Teresy Barbary z synem Scipiona z pierwszego małżeństwa – Ignacym⁸⁵. Opiekę nad młodzieńcem roztoczył przede wszystkim wojewoda sandomierski Jan Tarło (zm. 1750), wyznaczony przez Józefa Scipiona w testamencie na formalnego opiekuna chłopca⁸⁶.

Zachowane dokumenty przedślubne ujawniają różne problemy natury prawnej i majątkowej, determinujące proces przedślubnych negocjacji. Józef Scipion del Campo dążył do zawarcia związku z majątną córką Mikołaja Faustyna, licząc na wymierne korzyści, jakie mogła mu przynieść koligacja z wpływowymi Radziwiłłami. Doprowadzenie do spisania intercyzy wymagało jednak od niego wielu ustępstw i zgody na rozwiązania finansowe korzystne dla Radziwiłłów (spisanie umowy dożywocia, zapisy finansowe na rzecz małżonki, konieczność ujawnienia swego stanu posiadania i zakresu praw do określonych majątków). Analiza unikatowych materiałów źródłowych pozwala na prześledzenie procesu negocjacji poprzedzających zawarcie małżeństwa, wraz ze wskazaniem najistotniejszych punktów spornych. Zachowane dokumenty dowodzą, że skutkiem podjętych rozmów były: zamiana ostatecznej formy wypłaty posagu, regulacje dotyczące wspólnego dożywocia, a także wprowadzenie do intercyzy dodatkowych zapisów majątkowych na rzecz panny. W przypadku obu stron nastąpiła więc pewna zmiana względem pierwotnie zajmowanego stanowiska. W rezultacie sprawę omawianego mariażu prześledzić można holistycznie, z uwzględnieniem różnych koncepcji wskazanej umowy. Cennym uzupełnieniem badań jest korespondencja bezpośrednio wyjaśniająca motywy osób podejmujących określone działania oraz poszerzająca wiedzę dotyczącą ostatecznego kształtu umowy przedślubnej. Odnalezienie podobnych zapisów, będących świadectwem negocjacji poprzedzających zawieranie umów przedślubnych, znacząco wzbogaciłoby wiedzę na temat polityki matrymonialnej prowadzonej w kręgach magnackich i szlacheckich.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
 Archiwum Radziwiłłów
 Dział IV, rkps 531, 571, 628, 638
 Dział V, rkps 14132
 Dział XI, rkps 138, 174

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Zob. J. Kurkowski, op. cit., s. 96.

⁸⁶ LPAHW, fond 598, opis 1, spr. 30, k. 8.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (LPAHW)]
Fond 598, spr. 27
Fond 598, spr. 30

Źródła drukowane

Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wyd. M. Jusupowić, Warszawa 2019.
Naruszewicz A., *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008.
Niesiecki K., *Peplowski herbu Gozdawa* [w:] *Herbarz Polski*, t. 7, wyd. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839–1845.

Literatura

Abraham W., *Dziewosłęb. Studium z dziejów pierwotnego prawa małżeńskiego w Polsce*, Lwów 1922.
Abraham W., *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa w najnowszym ustawodawstwie kościelnym*, Lwów 1909.
Anusik Z., Stroynowski A., *Radziwillowie w epoce saskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica. Historia Nowożytna” 1989, nr 33, s. 29–58.
Brzeska A., *Inwentarze wypraw ślubnych kobiet z rodu Jagiellonów jako źródło do poznania wyposażenia wewnątrz dworskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2008, t. LVI, nr 1, s. 3–18.
Burba D., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių veikla Abiejų Tautų Respublikos Seimuose 1733–1736 metų politinio-karinio konflikto metu*, „Parliamentary Studies” 2006, nr 6, s. 9–42.
Dacka-Górzyńska I.M., *O nieznanym dzieciach magnaterii polskiej w świetle parafialnych metryk zmarłych kościoła św. Krzyża w Warszawie z lat 1670–1801: wybrane przykłady*, „Przegląd Historyczny” 2011, t. 102, nr 3, s. 459–482.
Długosz J., Stasiewicz K., *Intercyza wiedeńska z 1667 r. Nieznany fakt z biografii Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, t. 32, z. 10, s. 159–163.
Dubas-Urwanowicz E., *O prawie w świecie kobiet-szlachcianek w Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku* [w:] *Kobieta i mężczyzna, jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2015, s. 57–71.
Frużyńska I., *Intercyzy i transakcje ślubne rodziny Lubomirskich z lat 1704–1772 w zbiorach Archiwum Państwowego w Rzeszowie*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2005, t. 15, s. 175–185.
Gieysztorowa I., *Rodzina staropolska w świetle badań demograficznych* [w:] *Spółczesność staropolska. Studia i szkice*, t. 2, red. A. Wyczański, Warszawa 1979, s. 159–175.
Górzyński S. et al., *Radziwillowie herbu Trąby*, Warszawa 1996.
Historia państwa i prawa polskiego, red. J. Bardach, t. I, Warszawa 1965.

- Kicińska U., *Umowa dożywocia jako przykład regulacji majątkowej małżonków w dawnej Polsce*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2013 (2014), t. 5, s. 266–283.
- Koczerska M., *Wyprawa szlachcianki polskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1977, t. XXV, nr 3, s. 375–388.
- Kuchta J., *Staropolskie mowy weselne*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2005, Folia 28, Studia Historica IV, s. 37–49.
- Kukło C., *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- Kurkowski J., *Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 2006, nr 15/1–2, s. 89–157.
- Lubczyński M., *Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle interczyk przedślubnych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730 [w:] Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 137–155.
- Łopatecki K., *Intercyza zawarta między Janem Klemensem Branickim a Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną jako przykład realizacji strategii rodzinnych magnaterii (1720 r.)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2016, nr 38/3, s. 31–54.
- Makiła D., *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2008.
- Mikuła M., *Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2010, t. 3, s. 131–143.
- Paliušytė A., *Juozapo Scipiono architektūros užsakymai Serokomloje*, „Menotyra” 2007, nr 14/2, s. 44–59.
- Palkij H., *Scipion (Scipion del Campo, Scipion) Józef h. własnego [w:] Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, Warszawa–Kraków 1995, s. 81–83.
- Penkała A., *„Panięskie ochędóstwo”. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2016.
- Penkała A., *Przeciw prawu, tradycji i obyczajowi. Sprawy procesowe szlacheckich małżeństw w księgach sądów grodzkich z terenu województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2017.
- Pietrzak J., *Dziedzic królewskiej purpury. Słowo i obraz w propagandowych działaniach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” względem przejścia dziedzictwa Sobieskich*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2016, nr 14/3, s. 99–131.
- Popiołek B., *Manelek dwie i perel sznurów cztery. O szlacheckich inwentarzach posagowych i pośmiertnych z XVIII wieku*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica IV” 2005, vol. 28, s. 166–173.
- Rymaszewski Z., *Zastaw w świetle praktyki sądów małopolskich w XV w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1962, nr 26, s. 113–133.
- Spasowicz W., *O stosunkach majątkowych między małżonkami wedle dawnego prawa polskiego [w:] W. Spasowicz, Pisma*, t. IV, Petersburg 1892, s. 4–49.
- Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół*, cz. II, red. W.J. Kowalów, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- Sulej K., *Mariaże magnackie w XVI–XVIII wieku na podstawie interczyk przedślubnych [w:] Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 3, red. A. Karpiński, Warszawa 2011, s. 63–96.
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. I: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004.

- Szklarska E., *Radziwiłł Mikołaj Faustyn* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 361–363.
- Szymczakowa A., *Wyprawy szlachcianek sieradzkich w XV wieku* [w:] *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 139–147.
- Turska K., *Wyprawy ślubne dwóch Jagiellonek: Jadwigi (1745) i Katarzyny (1562)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1992, t. XL, nr 1, s. 5–32.
- Wijaczka J., *Spis wyprawy ślubnej kasztelanki poznańskiej Anny Mycielskiej z 1744 roku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2011, t. LIX, nr 2, s. 225–234.
- Winiarz A., *Polskie prawo majątkowo-mażeńskie w wiekach średnich*, Kraków 1898.
- Zielińska T., *Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w WKL w XVIII stuleciu*, „Kwartalnik Historyczny” 1989, t. XCVI, nr 1/2, s. 93–109.
- Zielińska Z., *Scipion del Campo Jan h. własnego* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI, Warszawa–Kraków 1995, s. 77–78.